

حمایت حقوقی از جنگل‌ها در مخاصمات مسلحانه از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه

علی مشهدی^{۱*} و عاطفه میردیده^۲

*- نویسنده مسئول، دانشیار، گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده حقوق دانشگاه قم، قم، ایران

پست الکترونیک: droitenviro@gmail.com

۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق دانشگاه قم، قم، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۱۲

تاریخ دریافت: ۹۹/۱۰/۲۳

چکیده

جنگل‌ها در طول درگیری‌های مسلحانه در معرض آسیب جدی قرار دارند. بنابراین به نظر می‌رسد ضروری است تا برای حفاظت و حمایت از آنها در طول جنگ‌ها، تدابیری حقوقی اندیشیده شود. این سؤال اساسی مطرح است که در حقوق بین‌الملل بشردوستانه، چه قواعدی ناظر بر حمایت و حفاظت از جنگل‌ها در خلال مخاصمات وجود دارد. می‌توان گفت با وجود قواعد ناچیز، با بررسی مجموعه قواعد بین‌المللی می‌توان به برخی از آنها اشاره کرد. در این مقاله سعی شده است با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی به این پرسش پاسخ داده شود. این قواعد دو دسته‌اند: نخست قواعد عامی که علاوه بر حوزه حقوق بشردوستانه، حوزه حقوق جنگل را نیز دربرمی‌گیرند؛ دوم، قواعد خاصی که به‌طور مشخص در مورد پوشش گیاهی و درختان جنگلی است، از جمله می‌توان به پروتکل ممنوعیت استفاده از سلاح‌های آتش‌زا و کنوانسیون انمود (ENMOD) اشاره کرد. نتیجه به‌دست آمده از این مقاله در پاسخ به سؤال اصلی این است که قواعد ناظر بر حمایت از جنگل‌ها، در خلال مخاصمات مسلحانه اندک بوده و ضرورت دارد قواعد خاص و مشخصی در حقوق بین‌الملل بشردوستانه برای حفاظت از جنگل‌ها، تدوین و توسعه یابد.

واژه‌های کلیدی: جنگل، مخاصمات مسلحانه، حقوق مخاصمات مسلحانه، حقوق بین‌الملل بشردوستانه، حقوق محیط‌زیست.

مقدمه

در بیشتر کشورها قوانین داخلی در حمایت از جنگل‌ها وجود دارد، در کشور ما می‌توان به قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها مصوب ۱۳۴۶ و قانون حفظ و گسترش فضای سبز و جلوگیری از قطع بی‌رویه درختان، مصوب ۱۳۵۹ با اصلاحات بعدی اشاره کرد. در صورت بروز خسارت به جنگل‌ها در زمان بروز جنگ داخلی قوانین مجلس ساری و جاری بوده و ملاک عمل محاکم قضایی است.

امروزه جنگل‌ها با گسترش مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی در معرض آسیب جدی قرار دارند. برای نمونه می‌توان به تخریب گسترده جنگل‌ها در خلال مخاصماتی که در ویتنام، افغانستان، رواندا، کنگو و سودان اتفاق افتاد، اشاره نمود (Gorsevski et al., 2012; Ordway, 2015). تخریب درختان جنگلی، قاچاق و فروش آنها برای تأمین مالی مخاصمه، ایجاد آلودگی، استفاده از جنگل به‌عنوان یکی از عوامل زمین برای استتار، کاهش نظارت دولتی بر حفاظت از جنگل به دلیل وضعیت آنارشسیسم

زیست‌محیطی باز باشد (Mirdideh, 2014).

سوم اینکه، جنگل‌ها در خلال مخاصمات در معرض آسیب‌های جدی قرار دارند. اثرهای مخرب استفاده از انواع سلاح‌ها، به‌ویژه سلاح‌های سنگین می‌تواند حتی به قیمت نابودی یک جنگل باشد. حفاظت از جنگل‌ها و پوشش گیاهی را می‌توان در چهارچوب حقوق بشردوستانه در دو دسته قواعد عام و خاص بررسی کرد. منظور از قواعد عام، اصول، قواعد و تعهدات یادشده در اسناد حقوق بشردوستانه است که به‌صورت عام، ناظر به حفاظت از تمامی حوزه‌های حقوق بشردوستانه است و دسته دوم قواعد اختصاصی است که به‌صورت مشخص به حفاظت از جنگل‌ها در خلال مخاصمات می‌پردازد.

مواد و روش‌ها

با توجه به پژوهش‌های بسیار اندک و ناچیز حقوقی که در این زمینه وجود دارد، روش مورد استفاده در این مقاله، مبتنی بر روش تحلیلی-توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و سایر منابع در دسترس از جمله اسناد بین‌المللی حوزه حقوق بین‌الملل بشردوستانه است. رویکرد روش‌شناختی این پژوهش هم مبتنی بر دگماتیسم حقوقی (توصیف نظام حقوقی موجود) و هم روش سیستمی (نقد کفایت، سودمندی و کارکرد قواعد کنونی) است. بدیهی است در این روش از تحقیق میدانی کمتر استفاده شده است، با این حال از آنجایی که هدف مطالعه، ارزیابی قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه در حوزه جنگل است، سعی شده است تا از مطالعات تطبیقی نیز استفاده شود و در ضمن مباحث، به ارزیابی، آسیب‌شناسی و هم‌سنجی محتوای قواعد نیز پرداخته شود. منظور از روش دگماتیسم حقوقی در مطالعات روش‌شناسی حقوقی، تحلیل و توصیف نظام حقوقی موجود براساس قوانین و مقررات و اسناد حاکم بر مسئله است که آن را «فن حقوقی» می‌گویند. اما در روش سیستمی قاضی یا حقوق‌دانان علاوه بر توصیف وضع موجود حقوقی، به نقد و اصلاح قواعد و نظام حقوقی براساس آسیب‌ها می‌پردازد که به آن تحلیل حقوقی می‌گویند (Falsafi, 2017).

و هرج و مرج جنگی، از مهمترین آثار بروز یک منازعه بر وضعیت حفاظتی جنگل است (Price, 2003). با این حال، برای حفاظت از جنگل‌ها در صورت بروز مخاصمه مسلحانه، قواعد بسیار اندکی در حقوق بین‌الملل وجود دارد. از لحاظ پیشینه، نخستین بار این موضوع در خلال جنگ ویتنام مورد توجه جامعه بین‌المللی قرار گرفت (Lotfi et al., 2010). از مشهورترین این وقایع می‌توان به استفاده آمریکا از علف‌کش‌های موسوم به عامل نارنجی برای جنگل‌زدایی در این جنگ اشاره کرد. در این جنگ «ویت کنگ‌ها» (ViệtCôn)، مخفف ویتنام کنگ سان به معنای کمونیست‌های ویتنام و معروف به جبهه آزادی‌بخش ملی ویتنام) از سال ۱۹۵۶ تا ۱۹۵۷ علیه آمریکا می‌جنگیدند. آنها از جنگل برای استتار و رزم علیه نیروهای آمریکایی استفاده می‌کردند (Lotfi et al., 2010) و آمریکایی‌ها برای مقابله با آنها از این عامل استفاده کردند. برخی از پژوهشگران این واقعه را به‌عنوان نقطه عطفی در توجه جامعه بین‌المللی به ضرورت حفاظت از جنگل‌ها در خلال مخاصمات و تدوین کنوانسیون انمود (ENMOD) دانسته‌اند (Hosseini Azad & Mohamadi, 2013).

حفاظت از جنگل‌ها در خلال مخاصمات مسلحانه از چند جهت حائز اهمیت است. نخست ارزش جنگل در خلال مخاصمات مسلحانه است، به این معنا که جنگل‌ها به دلیل موقعیت مناسب پوششی خود، همواره مورد توجه نیروهای متخاصم و فرماندهان جنگی بوده‌اند و به همین دلیل حفاظت از این منبع بارز در خلال مخاصمات مسلحانه، از اهمیت بسیاری برخوردار است. عامل جنگل می‌تواند در خلال رزم، کارایی نظامی را افزایش دهد. از جنگل و درختان جنگلی می‌توان برای استتار سربازان و زره‌پوش‌ها استفاده کرد.

دوم اینکه، جنگل‌ها در جوامع انسانی و طبیعی دارای ارزش اکولوژیکی ارزشمندی هستند و به‌علاوه نقشی که محیط‌زیست از جمله منابع جنگلی و آب‌ها در ادامه حیات و توسعه انسان‌ها ایفا می‌کنند، باعث شده است که از زمان قانون‌مند شدن قواعد جنگ همواره جایی برای مباحث

نتایج

مهمترین یافته و نتیجه حاصل از این پژوهش، توجه به ابعاد حقوقی حفاظت از جنگل‌ها در وضعیت ناشی از مخاصمات مسلحانه است. با بررسی متون، اسناد و قواعد بین‌المللی حوزه بشردوستانه (آنچنان که در بحث‌ها به آن اشاره شده است) تنها می‌توان قاعده ناچیز و غیرمستقیمی را برای حفاظت از محیط‌زیست در خلال مخاصمات مسلحانه یافت. در چنین وضعیت‌هایی اصولاً به دلیل شرایط جنگی، حفاظت و حمایت از جنگل‌ها دشوارتر است. بنابراین به نظر می‌رسد با وجود قوانین و قواعد متعدد داخلی و بین‌المللی

ناظر بر حفاظت از جنگل‌ها در وضعیت صلح، قواعد ناچیز و اندکی در حقوق بین‌الملل برای وضعیت جنگ وجود دارد. بنابراین در وضعیت کنونی، حقوق بین‌الملل نیازمند توسعه و تدوین قواعد مشخص در این زمینه است. نویسنده از طریق بررسی اسنادی که از روش‌های خاص تحقیق در حقوق بین‌الملل است، به نتیجه دست یافته است.

حقوق لاهه از طریق محدود نمودن ابزارها و روش‌های جنگ، به گونه‌ای غیرمستقیم از جنگل‌ها حفاظت کرده است، البته قواعد مستقیم حفاظت، بسیار ناچیزند. به برخی از این قواعد در جدول ۱ به تفکیک اشاره شده است.

جدول ۱- قواعد حقوق لاهه و حمایت غیر مستقیم از جنگل‌ها

ردیف	عنوان کنوانسیون	قاعده عام حمایتی	چگونگی حمایت حقوقی از جنگل
۱	کنوانسیون ۱۸۹۹ لاهه در مورد قوانین و عرف‌های جنگ زمینی	تحدید تسلیحات	تحدید تسلیحاتی که ممکن است به نابودی جنگل منجر شوند.
۲	کنوانسیون ۱۹۰۷ بازبینی شده لاهه (زمینه بازبینی کنوانسیون ۱۸۹۹)	محدودیت روش‌های صدمه زدن (ماده ۲۹)	مصونیت جنگل و تخریب (طرفین درگیر در اتخاذ روش‌های صدمه زدن آزاد نیستند)
۳	کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه برای حمایت از اموال فرهنگی در زمان مخاصمات مسلحانه	محدودیت حمله به میراث‌های فرهنگی و طبیعی	برخی از جنگل‌ها مصداق میراث طبیعی هستند.
۴	کنوانسیون ۱۹۷۲ در مورد ممنوعیت تولید و ذخیره سلاح‌های باکتریولوژیک و سمی	ممنوعیت استفاده از این سلاح‌ها	تخریب جنگل و ایجاد آلودگی با سلاح‌های سمی
۵	کنوانسیون ۱۹۸۰ در مورد ممنوعیت یا محدودیت استفاده از سلاح‌های متعارف زیانبار	ممنوعیت روش‌ها و ادوات جنگی مخرب محیط‌زیست (اصلاحی ۲۰۰۱)	شامل جنگل‌ها هم می‌شود
۶	کنوانسیون ۱۹۹۳ در مورد ممنوعیت تکمیل، تولید، ذخیره سازی و کاربرد سلاح‌های شیمیایی و نابودسازی آنها	ممنوعیت مطلق	تخریب جنگل و پوشش گیاهی در صورت استفاده از این سلاح‌ها
۷	کنوانسیون ۱۹۹۷ اوتاوا در مورد ممنوعیت بمب‌های خوشه‌ای	ممنوعیت به دلیل تخریب محیط‌زیست	تخریب جنگل و پوشش گیاهی در صورت استفاده

وضعیت حقوق ژنو و پروتکل‌های اول و دوم الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه تا حدودی نسبت به سایر اسناد حقوق بشردوستانه، مناسب است و برخی قواعد مستقیم ناظر بر جنگل را می‌توان یافت (در جدول ۲ به اختصار آمده است). به این صورت که تخریب جنگل و پوشش گیاهی می‌تواند شرایط زیستی و وابستگی معیشتی جمعیت

غیرنظامی به جنگل را متأثر کند. در این میان، مجروحان و بیماران که آسیب‌پذیری بیشتری دارند از غذای سالم، آب پاکیزه و هوای سالم، بهره کمتری می‌توانند داشته باشند. شاید به همین دلیل ماده ۴۸ پروتکل اول الحاقی، مقرر کرده است که محیط‌زیست و عناصر آن از جمله جنگل نباید هدف حمله قرار گیرند.

جدول ۲- قواعد حقوق ژنو در مورد محیط‌زیست و جنگل

ردیف	عنوان سند	شماره ماده	چگونگی حمایت
۱	کنوانسیون اول ۱۹۴۹ ژنو در مورد مجروحان و بیماران	۱۲ و ۱۵	شرایط زیستی مجروحان و بیماران
۲	کنوانسیون سوم ژنو در مورد رفتار با اسرا	۲۵ و ۲۲	حقوق زیست‌محیطی اسرا
۳	پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو	۳۵	منع تخریب محیط‌زیست که شامل جنگل نیز می‌شود.
۴	پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو	۴۸	محیط‌زیست و عناصر آن از جمله جنگل نباید هدف حمله قرار گیرد.
۵	پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو	۵۵	توجه به محیط‌زیست در هدایت عملیات نظامی

جدول ۳- اصول حقوق بشردوستانه و حمایت حقوقی از جنگل‌ها

ردیف	عنوان اصل	محتوای اصل	چگونگی حمایت
۱	اصل تفکیک	تفکیک میان اموال و اهداف نظامی از غیرنظامی	مصون ماندن بخش غیرنظامی جنگل کاستن از دامنه خسارت‌ها به جنگل ممنوعیت حمله کورکورانه به بخش غیرنظامی جنگل
۲	اصل تناسب	تناسب میان ابزار جنگی و هدف نظامی	ممنوعیت تخریب و نابودی شدید و گسترده جنگل
۳	اصل ضرورت	توجیه نظامی حمله	ظاهر این اصل تخریب جنگل را توجیه می‌کند.
۴	اصل محدودیت	محدودیت ابزارها و روش‌های جنگ	حمایت از جنگل در برابر تخریب گسترده
۵	اصل رفتار انسانی (شرط مارتنس)	ممنوعیت ایجاد رنج و تخریب غیرضروری برخلاف وجدان انسانی	ممنوعیت غیرضروری تخریب جنگل، قطع درخت

آشوب‌ها و تنش‌های داخلی مانند تظاهرات، فعالیت جنایی خشن و آدم‌ربایی و مانند آن مخاصمه مسلحانه غیر بین‌المللی محسوب نشده و این قبیل اقدامات تابع حقوق داخلی است (Hankertz, 2008).

امروزه مخاصمه مسلحانه غیر بین‌المللی و وضعیت‌های داخلی اهمیت بیشتری نسبت به گذشته دارند. ذکر این نکته لازم است که مخاصمات مسلحانه در ارتباط با تخریب جنگل، ذیل عنوان کلی «حقوق بشردوستانه زیست محیطی» (Environmental Humanitarian Law) قرار می‌گیرند که منظور از آن، مجموعه قواعد ناظر بر حمایت از محیط‌زیست (از جمله جنگل و پوشش گیاهی) در خلال منازعات مسلحانه است و هدف آن حمایت از شرایط زیست محیطی غیرنظامیان و اشخاصی است که در مخاصمه شرکت نکرده‌اند؛ همچنین قواعد ناظر بر محدود نمودن خسارت‌ها و آسیب‌های جدی به محیط‌زیست در استفاده از ابزارها و روش‌های جنگی است (Fahimi & Mashhadi, 2017).

حقوق بین‌الملل بشردوستانه

حقوق بین‌الملل بشردوستانه، مجموعه‌ای از قواعدی است که تکالیف افراد را در مخاصمات مسلحانه اعم از بین‌المللی و غیر بین‌المللی مشخص می‌کند. در واقع حقوق بشردوستانه مجموعه‌ای از قواعد عرفی و قراردادی ناظر بر حمایت از آن دسته از افرادی است که در مخاصمه شرکت نکرده (غیر نظامیان) یا آن را ترک کرده‌اند و نیز محدود نمودن وسایل و روش‌های جنگ است. در این حوزه مطالعاتی معمولاً با سه اصطلاح رایج «حقوق جنگ»، «حقوق مخاصمات مسلحانه» و «حقوق بشردوستانه» مواجه هستیم. برخی از حقوق‌دانان، حقوق بشردوستانه را جزئی از حقوق جنگ دانسته و برخی دیگر نیز آن دو را برابر هم می‌دانند (ZiaieBigdeli, 2013). از لحاظ تاریخی نیز حوزه حقوق بشردوستانه خود به دو گرایش «حقوق لاهه» و «حقوق ژنو» تقسیم‌بندی می‌شود. حقوق لاهه بیشتر ناظر به محدود کردن ابزارها و روش‌های جنگ است که از لحاظ اسناد تاریخی و شکل‌گیری قواعد، قدمت بیشتری دارد. منظور از

علاوه بر این اصول حاکم بر حقوق بشردوستانه بین‌المللی نیز به صورت غیرمستقیم از طریق حمایت از اموال غیرنظامی و اصولی مانند تفکیک، تناسب، ضرورت، شرط مارتنس و اصل محدودیت نظامی از جنگل‌ها در خلال مخاصمات حمایت کرده است (در جدول ۳ به اختصار بیان شده است).

بحث

مفاهیم

برای تحلیل دقیق و مناسب نتایج بحث، ضروری است ابتدا توضیحی در مورد مخاصمات مسلحانه و حقوق بشردوستانه بین‌المللی در ارتباط با جنگل داده شود.

مخاصمات مسلحانه و جنگل

در ادبیات حقوقی، منظور از مخاصمات مسلحانه آن دسته از منازعاتی است که میان یک یا چند دولت و نیز گروه‌های شورشی علیه دولت در می‌گیرد و یکی از نتایج آن تخریب و نابودی پوشش گیاهی از جمله درختان جنگلی است. مخاصمات مسلحانه در ادبیات حقوق بین‌الملل معمولاً به دو دسته بین‌المللی و غیر بین‌المللی تقسیم‌بندی می‌شوند. منظور از مخاصمات مسلحانه بین‌المللی، به طور خلاصه، به آن دسته از مخاصماتی اطلاق می‌شود که میان دو یا چند دولت باشد. مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی نیز آن دسته از مخاصماتی را دربرمی‌گیرد که در داخل سرزمین یک دولت رخ می‌دهد، بدون اینکه دولت دیگر در عملیات نظامی شرکت کند (Dinstein, 2014).

حقوق قابل اعمال در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی، قواعد عرفی، کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل اول الحاقی است و حقوق قابل اعمال در مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی قواعد عرفی، ماده ۳ مشترک و پروتکل دوم الحاقی است. البته باید دقت کرد که ضروری است مخاصمات مسلحانه غیر بین‌المللی را از وضعیت‌های داخلی تفکیک نمود. در حقوق بشردوستانه برای آنکه یک مخاصمه مشمول تعریف مخاصمه مسلحانه غیر بین‌المللی شود، نیازمند «حد معینی از خشونت»، هستیم. بنابراین

قواعد حقوق لاهه و ژنو به صورت غیرمستقیم از جنگلها حفاظت کرده‌اند. به این صورت که محدود کردن ابزارها و روش‌های جنگ در حقوق لاهه به معنای کاهش آسیب و خسارت‌ها به محیطزیست از جمله جنگل‌هاست. از شاخص ترین قواعد لاهه که در کنوانسیون‌های لاهه منعکس شده است، می‌توان به کنوانسیون سلاح‌های آتش‌زا اشاره کرد.

در حقوق ژنو نیز از طریق حمایت از اموال غیرنظامی، جنگل‌ها مورد حمایت قرار گرفته‌اند. در این میان و از جمله می‌توان به ماده ۳۵ پروتکل اول ۱۹۷۷ کنوانسیون ژنو اشاره کرد که استفاده از هرگونه ابزار جنگی را که موجب ورود خسارت گسترده، شدید و پایدار به محیطزیست می‌شود، ممنوع اعلام کرده است (Azad Bakht & Pour Hashemi, 2013). این موضوع در حال حاضر به عرف بین‌المللی مبدل شده است و برای همه کشورها الزامیست (Mirdideh, 2017; Fahimi & Mashhadi, 2014). پروتکل اول ژنو و همچنین کنوانسیون انمود، مبین برخی قواعد عرفی حوزه حقوق بشردوستانه است که آسیب به جنگل‌ها و پوشش گیاهی را مانند سایر عناصر محیطزیست در خلال مخاصمات مسلحانه ممنوع می‌کند.

(Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques) (ENMOD), 1976).

به موجب ماده ۴۸ پروتکل اول ژنو، به‌طور اساسی محیطزیست و عناصر آن نباید هدف حمله قرار گیرد. همچنین در ماده ۵۵، در مورد فرماندهان نظامی قاعده مهمی دارد که به موجب آن در هدایت یک عملیات نظامی باید مراقبت کافی برای در امان ماندن محیطزیست به عمل آید. مسئله دیگری که در رابطه با ضرورت نظامی در حقوق بشردوستانه مطرح است، ایجاد کمترین رنج و آسیب به عناصر طبیعت است که می‌تواند شامل جنگل نیز باشد. این مفهوم را می‌توان از بند ۲ و ۳ ماده ۵۷ پروتکل اول ژنو استنباط کرد. به موجب این ماده در خلال درگیری باید به گونه‌ای عمل کرد که کمترین آسیب زیست‌محیطی به وجود آید (Mirdideh, 2014). همچنین براساس ماده ۳۵ پروتکل

حقوق ژنو نیز آن دسته از قواعد عرفی و قراردادی ناظر بر حمایت از اشخاصی است که در مخاصمه شرکت نکرده‌اند یا سلاح بر زمین گذاشته‌اند که شامل بیماران، مجروحان و اسرا است.

مجموعه اسناد حقوق ژنو دربرگیرنده بخش عمده‌ای از قواعد عرفی و قراردادی ناظر به حمایت از غیرنظامیان و اسرای جنگی است. کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ شامل کنوانسیون حمایت از مجروحان و بیماران، کنوانسیون حمایت از مجروحان، بیماران و غریقان در دریا، کنوانسیون نحوه رفتار با اسرای جنگی و کنوانسیون حمایت از غیرنظامیان می‌شود. دو پروتکل الحاقی به کنوانسیون‌های چهارگانه که پروتکل نخستین ناظر بر منازعات مسلحانه بین‌المللی و پروتکل دوم قابل اعمال در منازعات مسلحانه غیر بین‌المللی است.

مجموعه اسناد حقوق لاهه نیز همان طور که اشاره کردیم دربرگیرنده آن دسته از قواعد عرفی و قراردادی ناظر بر ابزارها و روش‌های جنگ و محدود نمودن آن است.

تحلیل قواعد ناظر بر حمایت از جنگل‌ها

قواعد ناظر بر حمایت حقوقی از جنگل‌ها در خلال مخاصمات مسلحانه را می‌توان در دو دسته قواعد عام و قواعد خاص بحث کرد. منظور از قواعد عام، آن دسته از مقرراتی است که به‌طور کلی علاوه بر سایر حوزه‌های حقوق مخاصمات، اعم از آب‌وهوا و خاک و حمایت از اموال و اشخاص غیرنظامی، حمایت از جنگل‌ها را نیز دربرمی‌گیرد و به حوزه حفاظتی خاصی مربوط نمی‌شود. منظور از قواعد خاص نیز، آن دسته از مقررات و احکامی است که به‌طور مشخص در زمینه حفاظت از جنگل در مخاصمات است.

قواعد عام حفاظت از جنگل‌ها در مخاصمات مسلحانه تمامی قواعد، نظام عرفی و قراردادی ناظر بر حفاظت از محیطزیست در خلال مخاصمات در مورد حمایت از جنگل نیز صادق است. این قواعد یا به صورت مستقیم، یا به صورت غیرمستقیم از جنگل حفاظت کرده‌اند. به‌عنوان مثال، مجموعه

آتش‌زا ممنوع است، جز در مواردی که عناصر طبیعی مذکور برای پوشش دادن، پنهان کردن یا استتار رزمندگان یا سایر اهداف نظامی مورد استفاده قرار گیرند یا خود هدف نظامی باشند».

مطابق این پروتکل استفاده از سلاح‌های متعارف علیه جنگل‌ها یا هر نوع پوشش گیاهی دیگر ممنوع شده است. البته ممنوعیت استفاده از این دسته سلاح‌ها مطلق نیست. این قاعده عمومی مانند سایر قواعد حقوق بشردوستانه و محیط زیست در بردارنده دو استثنا است که در این دو حالت به صورت محدود می‌توان از این سلاح‌ها استفاده کرد.

استثنای نخست، استفاده از جنگل به‌عنوان تاکتیک جنگی بسیاری از فرماندهان برای افزایش کارایی نظامی و پیشگیری از اتلاف نیرو، معمولاً از جنگل به‌عنوان استتار بهره می‌برند. هرگاه جنگل یا هرپوشش گیاهی به‌عنوان ابزاری برای استتار یا مخفی نگه داشتن اهداف نظامی، یا برای استتار رزمندگان به‌کار رود، اجازه استفاده محدود و در جهت اهداف مشخص شده نظامی داده شده است.

استثنای دوم: جنگل و پوشش گیاهی خود در حکم هدف نظامی باشد

گاهی دستیابی به جنگل یا منطقه خاص پوشیده از گیاه و درخت خود از منظر نظامی در حکم هدف نظامی است. بنابراین هرگاه منطقه جنگلی خود در حکم هدف نظامی باشد، نیروهای متخاصم نمی‌توانند تنها به هدف مسدود کردن راه دشمن یا برای تخریب منابع غذایی آنها از سلاح‌های آتش‌زا استفاده کنند.

این استثنائات نشان می‌دهد که جنگل و پوشش گیاهی هرگز از آسیب‌های ناشی از سلاح‌های آتش‌زا مصون نیست. این مسئله از آن جهت قابل انتقاد است که معمولاً در مخاصماتی که در فضاهای جنگلی روی می‌دهد، جنگل به‌عنوان هدف نظامی یا ابزار نظامی استفاده می‌شود. استثنائات یادشده در واقع اصل عمومی ممنوعیت نابودی جنگل‌ها را تهی از مفهوم می‌کند (Mirdideh, 2014).

الحاقی اول، استفاده از روش‌ها و وسایل جنگی با هدف ایراد خسارت‌های گسترده، بلندمدت و شدید به محیط زیست طبیعی یا انتظار چنین خسارت‌هایی ممنوع است. در جدول ۲ بخش نتایج، به تفکیک به این موارد اشاره شده است.

علاوه‌براین، باید به تأثیر و نقشی که اصول حقوق بشردوستانه می‌تواند در حمایت و حفاظت از جنگل‌ها داشته باشند، اشاره کرد. ازجمله اصل تفکیک باعث تفکیک اشخاص، اموال و اهداف نظامی از غیرنظامی شده و این امر به معنای مصون ماندن آن بخش از جنگل است که در مخاصمه کاربرد غیرنظامی دارد. مطابق اصل تناسب آثار مخاصمه نباید فراتر از اهداف نظامی باشد. بنابراین نابودی غیرمتناسب جنگل با این اصل مطابقت ندارد. در جدول ۳ و در بخش نتایج به ارتباط این اصول با حمایت از جنگل‌ها اشاره شده است.

قواعد خاص حفاظت از جنگل‌ها در مخاصمات مسلحانه قواعد خاص اندکی در حقوق مخاصمات مسلحانه در زمینه حمایت و حفاظت حقوقی از جنگل‌ها شکل گرفته است. این قواعد و احکام یا به‌صورت پراکنده ضمن قواعد ناظر بر حمایت از محیط‌زیست مورد بحث قرار گرفته‌اند یا در اسناد حقوق بشردوستانه ماده یا موادی ناظر به حمایت از جنگل‌ها پیش‌بینی شده است.

پروتکل ممنوعیت استفاده از سلاح‌های آتش‌زا (اکتبر ۱۹۸۰)

در میان قواعد خاص ناظر بر جنگل و پوشش گیاهی هیچ سندی به اندازه پروتکل سوم کنوانسیون مربوط به برخی سلاح‌های متعارف به‌صورت مستقیم به این موضوع نپرداخته است. طبیعی است، بزرگ‌ترین آسیبی که می‌تواند به جنگل‌های مناطق گرم و خشک وارد شود، از ناحیه سلاح‌های آتشین است. ماده ۲ (۴) پروتکل سلاح‌های آتش‌زا (Firearms Protocol, 1980) بیان می‌کند: «هدف حمله قرار دادن جنگل‌ها و انواع دیگر پوشش‌های گیاهی با سلاح

مخاصمات مسلحانه، اختلاف اساسی وجود دارد (Hosseini Azad & Mohammadi, 2013). اما در عمل می‌توان این اسناد را به سه دسته تقسیم کرد. نخست آن دسته از کنوانسیون‌هایی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم حاوی مقرراتی هستند که علاوه بر زمان صلح در زمان مخاصمه نیز قابلیت اعمال دارند؛ برای نمونه به موجب ماده ۲۹ کنوانسیون ۱۹۹۷ سازمان ملل متحد برای استفاده از آبراه‌های بین‌المللی برای مقاصد غیرکشتریانی، اصول و قواعد حقوق بین‌الملل ناظر بر حمایت از آبره‌ها و تأسیسات مربوط در زمان مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی قابل اعمال هستند. همچنین در این فرض می‌توان به کنوانسیون رامسر، کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان نیز اشاره کرد.

دسته دوم، آن دسته از کنوانسیون‌هایی هستند که اعمال آنها در وضعیت مخاصمه به حالت تعلیق درآمده، فسخ شده و غیرقابل اجرا می‌شوند. مانند کنوانسیون ۱۹۹۳ در مورد مسئولیت مدنی، خسارت‌های ناشی از فعالیت‌های خطرناک نسبت به محیط‌زیست که به صراحت در ماده ۸، خسارت‌های ناشی از عملیات جنگی را از قواعد خود استثنا کرده است (Hosseini Azad & Mohammadi, 2013). دسته سوم نیز آندسته از اسنادی هستند که در مورد اعمال قواعد در زمان مخاصمه، ساکت هستند؛ از جمله این‌ها می‌توان به کنوانسیون تنوع زیستی و کنوانسیون مقابله با بیابان‌زایی اشاره کرد.

حقوق نرم

علاوه بر قواعد خاصی که در کنوانسیون‌ها منعکس شده است، می‌توان به برخی از اسناد و اعلامیه‌ها و قطعنامه‌های بین‌المللی در این مورد اشاره کرد. از جمله در قطعنامه‌های شورای امنیت، این شورا طی قطعنامه ۶۸۷ در سال ۱۹۹۱ در حمله عراق به کویت، کشور عراق را به دلیل تهاجم غیرقانونی و تخریب منابع طبیعی مسئول دانست. در قطعنامه ۱۵۰۹ در مورد مأموریت ملل متحد پیرامون وضعیت لیبریا (United Nations Mission in Liberia)

کنوانسیون انمود (۱۹۷۷)

کنوانسیون انمود در مورد ممنوعیت استفاده نظامی یا هر نوع استفاده خصمانه دیگر از تکنیک‌های تغییر محیط‌زیست است. این سند اثرهای بلندمدت استفاده از سلاح‌های خاصی مانند سلاح‌های شیمیایی بر منابع گیاهی و آبی را مورد توجه قرار داده است (Zilinskas, 2017). در پی بمباران جنگل‌های ویتنام توسط آمریکا در خلال این جنگ، آمریکا از ماده‌ای خطرناک به نام عامل نارنجی (Agent Orange) استفاده کرد که در آن زمان باعث فروریختن برگ‌های درختان شد (Zierler, 2011)، اما با گذشت زمان علاوه بر اثرهایی که بر نسل بشری بر جای گذاشت، تغییرات پایدار و خسارت‌های جبران‌ناپذیری را نیز بر منابع جنگلی وارد کرد (Mirdideh, 2014). در چهارچوب ماده نخست کنوانسیون انمود دولت‌های عضو مکلفند هیچگونه استفاده نظامی یا خصمانه از تکنیک‌های تغییردهنده محیط‌زیست که دارای اثرهای گسترده، طولانی مدت یا شدید باشد، انجام ندهند.

کنوانسیون‌های زیست‌محیطی

علاوه بر اسناد خاص حوزه حقوق مخاصمات مسلحانه که به آنها اشاره شد، برخی از کنوانسیون‌های زیست‌محیطی نیز حاوی قواعد و مقرراتی در زمینه حمایت از جنگل‌ها هستند. برای نمونه می‌توان به ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۹۴ مقابله با بیابان‌زایی، برنامه کاری ۲۰۰۲ کنفرانس اعضای کنوانسیون تنوع زیستی در مورد تنوع زیستی جنگلی (Robinson & Kolasoria, 2010)، کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان، کنوانسیون منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی و موافقت‌نامه بین‌المللی ۱۹۹۴ در مورد درختان جنگلی حاره‌ای اشاره کرد (Mirdideh, 2014). در برخی از اسناد که به تازگی تصویب شده‌اند، مانند پیمان جهانی محیط‌زیست ۲۰۲۰ (ماده ۱۶) نیز اشاره‌ای به این موضوع شده است (Kosari & Mashhadi, 2020). البته در مورد قابلیت اعمال مقررات این قبیل اسناد در

زیستی یا فرهنگی ویژه‌ای دارند، به‌عنوان مناطق حفاظت‌شده تعیین نمایند.

رویه قضایی

رویه قضایی اندکی در مورد حمایت از جنگل‌ها در مخاصمات مسلحانه وجود دارد. با این حال در بررسی سوابق مسئله، برخی از دولت‌ها که درگیر جنگ بوده‌اند، سعی کرده‌اند خسارت‌های وارده به درختان و محیط‌زیست را، در خلال جنگ از طریق مراجع ذی‌صلاح به دادگاه‌های بین‌المللی پیگیری نمایند. به‌عنوان مثال، در قضیه اقدامات مسلحانه کنگو علیه اوگاندا در سال ۲۰۰۵، دیوان بین‌المللی دادگستری اوگاندا را به دلیل چپاول، غارت و سوء استفاده از منابع طبیعی مسئول شناخته است (Hosseini Azad & Mohamadi, 2013). در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی تخریب شدید، گسترده و طولانی‌مدت محیط‌زیست از مصادیق جنایت جنگی تلقی می‌شود. بنابراین نابودی کامل یک جنگل به گونه‌ای که خسارت‌های شدید یا گسترده و طولانی‌مدت از خود برجای بگذارد، می‌تواند مصداق این موضوع باشد.

در رویه دیوان کیفری بین‌المللی، پرونده‌ای که به صراحت مرتبط با موضوع تخریب محیط‌زیست یا جنگل باشد، موردی مشاهده نمی‌شود. اما ردپای این بحث را می‌توان در قضیه قرار بازداشت عمرالبشیر به اتهام نسل‌کشی مشاهده کرد (Patel, 2016). در این قضیه در بند ۱۴ و ۱۵ کیفرخواست دادستان دیوان اشاره شده است که نیروهای تحت امر عمرالبشیر، ژنوساید را از طریق ایجاد شرایط وخیم حیاتی، از جمله تخریب منابع آب و محیط‌زیست مرتکب شده‌اند. هرچند درنهایت دیوان به این دلیل که ماهیت اصلی حملات، تخریب محیط‌زیست نبوده، ارتباط میان تخریب و ژنوساید را رد کرد، ولی این مورد می‌تواند از لحاظ رویه مورد توجه قرار گیرد.

(UNMIL) خواسته شده است تا به دولت انتقالی در مدیریت منابع طبیعی از جمله جنگل‌ها کمک کنند (Beevers, 2012). در قطعنامه ۱۸۵۶ در مورد وضعیت کنگو، شورای امنیت از کلاه‌آبی‌های مونوسکو (United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo or MONUSCO) خواسته است تا برای جلوگیری از قاچاق منابع طبیعی در منطقه گریتلکس جمهوری دموکراتیک کنگو، اقدامات لازم را انجام دهد (Hosseini Azad & Mohammadi, 2013). در اعلامیه ۱۹۹۲ ریو و طی اصل ۲۴، کشورها مکلف شده‌اند تا حمایت از محیط‌زیست را در خلال مخاصمات مسلحانه رعایت کنند، همچنین تأکید شده است که جنگ می‌تواند ذاتاً اثر مخرب بر محیط‌زیست و منابع طبیعی داشته باشد.

تحول مهم دیگر در این زمینه، طرح پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل در مورد حمایت از محیط‌زیست در مخاصمات مسلحانه است. این کمیسیون در شصت و پنجمین نشست خود در سال ۲۰۱۳ تصمیم گرفت، موضوع حفاظت از محیط‌زیست را در خلال مخاصمات مسلحانه در دستورکار قرار دهد و خانم ماری جاکسون را به‌عنوان گزارشگر ویژه برای این موضوع انتخاب کرد. از این تاریخ به بعد در نشست‌های سالانه کمیسیون، این موضوع به بحث گذاشته می‌شود. آخرین نشست این کمیسیون، نشست هفتاد و یکم (گزارش خانم ماریا لشتو) در اواخر سال ۲۰۱۹ برگزار شد (International Law Commission, 2019; Sjostedt & Dienelt, 2020). در نسخه تکمیلی این سند که در سایت کمیسیون در دسترس است اشاره‌ای به جنگل‌ها به‌طور خاص نشده است، ولی قواعد عمومی آن می‌تواند به صورت غیرمستقیم حمایت و حفاظت از جنگل‌ها را نیز در برگیرد. از جمله در اصل چهارم متن پیشنهادی گزارشگر آمده است، حملات علیه محیط‌زیست طبیعی از طریق اقدامات تلافی‌جویانه ممنوع است. همچنین در اصل ۴ پیش‌نویس نهایی کمیسیون مقرر شده است، دولت‌ها باید از طریق موافقت‌نامه یا از طرق دیگر، مناطقی را که اهمیت محیط

منابع مورد استفاده

- Lotfi, A., AkhgariBonab, N. and Fiqhi, M.R., 2010. Environmental protection of property and places in armed conflict, center for comparative studies of Islam and international humanitarian law. Qom, 670p (In Persian).
- Mirdideh, A., 2014. International law on forest protection. Khorsandi Publications, Tehran, 140p (In Persian).
- Ordway, E.M., 2015. Political shifts and changing forests: Effects of armed conflict on forest conservation in Rwanda. *Global Ecology and Conservation*, 3: 448-460.
- Patel, P., 2016. Expanding past genocide, crimes against humanity, and war crimes: Can an ICC policy paper expand the court's mandate to prosecuting environmental crimes. *International Law Review*, Loyola University Chicago, pp. 14-39.
- Price, S.V., 2003. War and tropical forests: conservation in areas of armed conflict. Food Products Press, Binghamton, pp. 87-115.
- Robinson, N., and Kolasoria, L., 2010. Principles of international environmental law. Translated Hosseini, S.M.M., Mizan Publication, Tehran, 1250p.
- Falsafi, H., 2017. Basic Principles of international law methodology. New Culture Publication, Tehran, 580p.
- Sjostedt, B. and Dienelt, A., 2020. Enhancing the protection of the environment in relation to armed conflicts, the draft principles of the International Law Commission and beyond. *Goettingen Journal of International Law*, pp. 10-34.
- Zierler, D., 2011. The invention of ecocide: Agent Orange, Vietnam, and the scientists who changed the way we think about the environment. University of Georgia Press, Georgia, pp. 48-37.
- Zilinskas, R.A., 2017. Preventing state crimes against the environment during military operations: The 1977 environmental modification treaty. In *Controlling State Crime*, Routledge, pp. 235-281.
- ZiaieBigdeli, M.R., 2013. International humanitarian law. Ganj Danesh Library Publications, Tehran, 470p (In Persian).
- Azad Bakht, B. and Pour Hashemi, S.A., 2013. Legal protection of the environment during armed conflicts with emphasis on the Second Gulf War. *Geopolitics' Quarterly*, 3: 195-222 (In Persian).
- Beevers, M.D., 2012. Forest resources and peacebuilding: Preliminary lessons from Liberia and Sierra Leone. *High-value natural resources and post-conflict. Peace building*, pp. 367-390.
- Dinstein, Y., 2014. Non-international armed conflicts in international law. Cambridge University Press, Cambridge, pp. 1-19.
- Fahimi, A. and Mashhadi, A., 2017. Protecting the environment in armed conflict from the perspective of Islam and international humanitarian law. Khorsandi Publications, Tehran, 250p (In Persian).
- Gorsevski, V., Kasischke, E., Dempewolf, J., Loboda, T. and Grossmann, F., 2012. Analysis of the impacts of armed conflict on the Eastern Afromontane forest region on the South Sudan—Uganda border using multitemporal Landsat imagery. *Remote Sensing of Environment*, 118: 10-20.
- Hankertz, J.M., 2008. Customary humanitarian international law. Translated by the Office of International Affairs of the Judiciary of the Islamic Republic of Iran and the International Committee of the Red Cross, Tehran, Judiciary of the Islamic Republic of Iran, 349p (In Persian).
- Hosseini Azad, S.A. and Mohammadi, M., 2013. Environmental protection in armed conflict from the perspective of international law. *Legal Research Publications*, Tehran, 280p.
- International Law Commission, 2019. Protection of the environment in relation to armed conflicts: Text and titles of the draft principles provisionally adopted by the Drafting Committee on first reading, Seventy-first session. Geneva, 29 April–7 June and 8 July–9 August 2019.
- Kosari, V. and Mashhadi, A., 2020. Global pact for the environment; from underdevelopment of resources to the development of United Nations environmental norms. *Shahid Beheshti University Legal Research*, 23: 59-80.

Legal protection of forests in armed conflicts from the perspective of international humanitarian law

A. Mashhadi^{1*} and A. Mirdideh²

1*- Corresponding author, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran, E-mail: droitenviro@gmail.com

2- Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran

Received: 12.01.2021

Accepted: 02.06.2021

Abstract

Forests may be heavily damaged during armed conflict. Therefore, it seems necessary to take legal measures to protect and preserve them during wars. The key question is which rules created in international humanitarian law to protect forests during armed conflict. It can be said that, despite the few rules, some of them can be identified in the set of international rules. This paper attempts to answer this question by using a descriptive-analytic method. These rules fall into two categories: First, the general rules that encompass the area of forest law, in addition to the humanitarian law. Secondly, specific rules that specifically cover vegetation and forests, including the Protocol for the Prohibition of the Use of Firearms and the ENMOD Convention. The basic outcome of this article to answer the main question is rules on the forest protection during armed conflict are few and need to be developed in international humanitarian law for the protection of forests.

Key words: Forest, armed conflicts, international law of armed conflicts, international humanitarian law, environmental law.